

РОЗВІДКИ

Петро Пиріг

●

ОСНОВНІ ВІХИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ XVII століття

У пропонованій статті розглядається стан історіографії історії Чернігівщини XVII століття. Приділяється увага аналізу висвітлення дослідниками окремих її питань у контексті загальної історії України.

Спеціальні праці, в яких було б відтворено весь спектр подій і процесів, що мали місце в регіоні в зазначений період, та історіографію проблеми, відсутні.

Автор ставить за мету до певної міри заповнити цю прогалину.

На сучасному етапі розвитку історичної науки назріла термінова необхідність глибокого вивчення проблем регіоналістики. Зокрема це стосується історії Чернігівщини XVII ст.¹

Чернігівщина відіграла важливу роль і зайняла особливе місце в соціально-економічній і політичній історії України XVII ст. Події, що відбувались тут у цей час, стали складовою частиною загальноукраїнського історичного процесу, характерною рисою якого були органічний зв'язок і єднання в діях українського, російського й білоруського народів, які вступили в тривалу смугу протиборства агресивним силам магнатсько-шляхетської Речі Посполитої.

Чернігівщина - специфічний регіон України. Ряд процесів, котрі відбувались тут у XVII ст., характеризується певними особливостями. Наприклад, край мав надто важливе стратегічне значення для Речі Посполитої, яка прагнула після поневолення Чернігівщини перетворити її у військовий плацдарм для завоювання Росії. Намагання польського уряду якомога міцніше закріпити з цією метою регіон за собою спонукало його до застосування щодо місцевого населення не лише політики батога, але й прянника.

На відміну від інших земель України край розташований у безпосередньому сусідстві з Росією, що сприяло посиленню різнобічних зв'язків з нею. Саме через Чернігівщину проходили головні артерії цих зв'язків, що накладало відбиток на систему відносин українського й російського народів загалом.

Ці фактори значною мірою сприяли формуванню певного зовнішньополітичного курсу України, Росії, а також Речі Посполитої і коректуванню його залежно від обставин.

Глибоке вивчення проблем історії Чернігівщини XVII ст. дає можливість точніше визначити соціально-економічний та політичний абрис України в цей час.

Основи дослідження історії Чернігівщини XVII ст. були закладені ще в дореволюційній історіографії. Велику роль у цій справі відіграла так звана «обласна» школа, пов'язана з іменем відомого вченого В.Б. Антоновича. Головні пріоритети її діяльності направлялись на вивчення проблем регіональної історії.

Видатним представником «обласної» школи був О.М. Лазаревський - великий знавець історії України XVII-XVIII століть. Багато його досліджень мають прямий

зв'язок з історією Чернігівщини. У деяких із них вчений прийшов до надзвичайно оригінальних висновків. Насамперед слід назвати працю «Малороссийские посполитые крестьяне (1648 -1783). Историко-юридический очерк по архивным источникам» (Чернігів, 1866), яка отримала високу оцінку сучасників. Її автор з допомогою багатого вперше введеного до наукового обігу архівного матеріалу переконливо довів, що на Лівобережжі (в тому числі Чернігівщині) підгрунття для закріпачення селян протягом тривалого часу готувала козацька старшина, яка з року в рік погіршувала їхнє становище шляхом постійного примусу й грабежів з метою забезпечення свого благополуччя. Указ Катерини II від 1783 р. став лише юридичним оформленням цього процесу.

Відповідне відношення до історії Чернігівщини XVII ст. мають такі праці О.М.Лазаревського, як: «Описание старой Малороссии. - Киев: Типография К.Н. Милевского, 1888.- Т.І. Полк Стародубский» і «Описание старой Малороссии. - Киев, 1893. - Т.П. Полк Нежинский». У них автор зупиняється головним чином на питаннях, присвячених адміністративно-територіальному устрою регіону. Він знайомить читача з описом місцевостей, які займали вказані полки, полковим начальством різних рангів, дає детальний опис сотень, з яких склалися полки.

Слід зазначити, що вказані праці вченого носять переважно описовий історико-статистичний та історико-географічний характер; у них часто не подані певні узагальнення та висновки, проте в багатьох випадках до змісту включені в повному обсязі великі історичні документи, багато з яких на сьогодні вже безповоротно втрачені, і тому ці праці є досить важливими першоджерелами для дослідників. Вони містять деяку надто цінну інформацію про землеволодіння, ремесла, промисли, торгівлю Чернігівщини в XVII ст. Це ж відноситься і до таких праць О.М. Лазаревського, як: «Обозрение Румянцевской описи Малороссии. - Чернигов, 1866. - Вып.І. Полк Черниговский», «Обозрение Румянцевской описи Малороссии. - Чернигов, 1867. - Вып.ІІІ. Полк Нежинский». До застосування вченим подібних методів спонукав стан джерел з історії Лівобережної України в той час і відсутність спеціального закладу, який би займався археографічною, публікаторською діяльністю.²

Цікавою є невелика стаття О.М.Лазаревського «Генеральный обозный Василий Каспарович Борковский. К портрету» (Див. у кн.: Лазаревский А.М. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. - Киев, 1895. - Т. П. - С. 47 - 53). В ній йдеться передусім про В.К.Борковського як великого землевласника Чернігівщини і, відповідно, одного «из первых богачей в Малороссии». В одному із своїх перших досліджень вчений робить спробу дати службовий портрет В.Н. Золотаренка (Див.: Лазаревский А.М. Василий Золотаренко, полковник нежинский // Черниговские Губернские Ведомости. - 1853. - № 31).

Позитивним моментом вітчизняної дореволюційної історіографії вважається те, що в ній часто мали місце випадки, коли рецензії вчених на праці своїх колег були настільки розлогими, великими за обсягом, що являли собою цілі книги із власними поглядами рецензента на ту чи іншу проблему, що висвітлювалась у рецензованій праці. Прикладом цього може слугувати дослідження В.О.Мякотіна «К истории Нежинского полка в XVII-XVIII вв. Рецензия на книгу А.М. Лазаревского «Описание старой Малороссии, т.ІІ, Полк Нежинский. - СПб., 1896» (127 с.) На наш погляд, особливо цікавими тут є дослідження В.О.Мякотіна про землеволодіння в полку, його спроби «дать общую картину положения имений и взаимного отношения различных групп держаний в один избранный хронологический момент» (С. 84-85), а також зобразити картину становища селян монастирських сіл кращою щодо «общих повинностей, лежавших на крестьянском населении страны» (С.89).

М.О. Максимович приділив увагу питанням адміністративно-територіального і військового устрою України під час Визвольної війни, першим указав на те, що достовірним є той список козацьких полків, у якому вони перераховані, як це було і в «Реєстрі Війська Запорозького», в кількості 16, і запропонував користуватися

саме ним у наукових дослідженнях. Не зникла з поля зору вченого і Чернігівщина. Однак його цікавили кількісні, статистичні показники, і не більше: (Див.: Максимович М.А. Письма о Богдане Хмельницком. Письмо третье // Собрание сочинений.- Киев: Типография М.П. Фрица, 1876. - Т.І. - Отдел исторический. - С. 406-407. Він же. Обозрение городских полков и сотен, бывших на Украине со времени Богдана Хмельницкого // Там же. - С. 654-746). Дуже близькою до праць М.О.Максимовича за змістом і методами дослідження є робота С. Білокурова «Перечень городов, городков, мест и местечек в Черкасских полках. 1654-1656 гг. // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских. - М., 1905. - Кн. 2. - Смесь. - С. 28-31».

І.Флеров, а пізніше І.Міклашевський, А.Верзилов, О.Єфименко, В.Барвінський звернули увагу на деякі особливості експлуатації населення Чернігівщини напередодні Визвольної війни, що є важливим у плані дослідження її соціально-економічних передумов у регіоні. (Див.: Флеров И. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях. - СПб: Издание книгопродавца Н.Г.Овсянникова, 1857. Миклашевский И.Н. К истории хозяйственного быта Московского государства. - М.: Типография Д.И. Иноземцева, 1894. - Часть I. Заселение и сельское хозяйство южной окраины XVII века. Верзилов А.В. Униатские архимандриты в Чернигове // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов: Типография Губернского Правления, 1903. - Выпуск пятый. - Отдел второй. Ефименко А.А. Южная Русь. Очерки, исследования и заметки. - СПб.: Издание Общества имени Т.Г.Шевченко, 1905. - Т.І. Барвинский В. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII-XVIII вв. - Харьков: Типография и Литография М. Зильберберг и С- вья, 1909).

Перу М.І. Костомарова належить перша у вітчизняній історіографії монографія з історії Визвольної війни (Див.: Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий // Собрание сочинений. - Исторические монографии и исследования. - СПб: Издание Общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым, 1904. - Книга четвертая. - Томы IX - XI). У ній автор торкається безпосередньо бойових подій. Робиться спроба показати важливість Північного фронту в даній епопеї. Однак при цьому лише подекуди наводяться епізодичні приклади участі в боротьбі населення Чернігівщини. В контексті загальних подій не може не звернути на себе увагу і надто цікавий факт, що свідчить про те, що ще з самого початку війни Богдан Хмельницький через посередництво мешканців Чернігівщини ставить питання про необхідність допомоги українському народу у визвольній боротьбі з боку Росії. На жаль, тільки цим все дослідження у цьому плані й обмежується.

Певні питання історії Чернігівщини XVII ст. зачіпались у багатотомній праці Філарета «Историко-статистическое описание Черниговской Епархии».

Поза фактами історії Чернігівщини зазначеного періоду не міг пройти у своїй багатій науковій творчості видатний російський історик С.М.Соловйов. Так, у багатотомній «Истории России с древнейших времен (Кн.2.- Т. X)» можна почерпнути відомості про дії козаків на чолі з І.Н. Золотаренком у Білорусі. Щодо подій першої половини XVII ст. знаходимо деякі згадки про насильницьке насадження унії в містах Чернігівщини, про розправу Потоцького з учасниками селянсько-козацького повстання 1637-1638 рр. у Ніжині. Про події Визвольної війни в регіоні зазначається лише, що після взяття Новгорода-Сіверського козаки вирушили до Чернігова.

Цікавішою щодо подій XVII ст. на Чернігівщині є невелика праця С.М. Соловйова «Лазарь Баранович» (М., 1862), у якій виражається позиція духовенства регіону щодо відносин з Росією, зокрема, в питанні про введення царських воевод в Україну.

Певною мірою деякі питання історії Чернігівщини XVII ст. зачіпались у ювілейних виданнях («Очерк истории города Чернигова 907-1907. Юбилейное издание Черниговской Городской Управы. - Чернигов, 1908.» «Краткий очерк истории г. Чернигова и управления в нем с X по XX в. // Тридцатилетие

деятельности Черниговского городского общественного управления 1870-1901 г., с очерком истории г.Чернигова. - Чернигов, 1901. - С. 1-111»).

У праці «Колонизация Левобережной Украины и движение украинского населения в пределы Московского государства» (1916) М.П. Василенко, торкаючись цих процесів на Чернігівщині, без достатніх обґрунтувань стверджує, що тут в першій половині XVII ст. не була розвинута монастирська колонізація.

Не знайшло відтворення в літературі також важливе питання про місце Чернігівщини в системі зв'язків України з Росією в середині XVII ст. У працях М.Ф. Володимирського-Буданова³, П.О. Куліша⁴ та інших істориків щодо цього можна зустріти лише глухі згадки, зокрема, дані про кількість населення регіону, яке приймало присягу на вірність російському цареві.

Говорячи про дореволюційну історіографію загалом, слід зазначити, що вона накопичила певний фактичний матеріал для вивчення історії Чернігівщини XVII ст. Однак питання про її комплексне дослідження навіть не ставилось.

У післяреволюційну добу вітчизняної історіографії плідними у вивченні проблем регіональної історії України були 1920-і - початок 1930-х років - час становлення радянської історичної науки, яка ґрунтувалась на марксистсько-ленінському методі пізнання історичних явищ і процесів. Саме тоді виникла й функціонувала розгалужена сітка різноманітних інституцій, які ставили за головну мету дослідження історії окремих регіонів. Зокрема, в рамках академічної кафедри історії українського народу (м. Київ) були створені комісії Старого Києва, Старого Чернігова, Запорозжя й Степової України. Паралельно з ними працювала Комісія красзнавства. Подібні осередки діяли й на місцях (на Чернігівщині, наприклад, Чернігівське Наукове при Всеукраїнській Академії Наук Товариство).⁵ З часом академічні осередки разом із місцевими науковими силами викликали, як зазначав М.С. Грушевський, «сильний науковий рух», направлений на вивчення історії Чернігівщини.⁶ У цей час з'являються і деякі праці, присвячені певним проблемам історії регіону XVII ст. (Василенко М.П. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618-1648) // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. - К.: Державне видавництво України, 1928. Петровський М. Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році // Там само. - С.301-314. Єршов А. Ніжинські цехи в першій половині XVII в. // Там само. - С. 315-318. Ткаченко М. Остер в XVII-XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу Української Академії Наук. - К., 1925. - Кн. 6. - Окрема відбитка й ін.).

Особливу увагу привертає книга В.Л. Модзалевського «Гути на Чернігівщині» (К., 1926). Отримавши високу оцінку сучасників,⁷ ця монографія і до сьогодні не втратила свого наукового значення, залишаючись єдиним солідним дослідженням з історії гутницького промислу на Чернігівщині. Хоч хронологічні рамки праці виходять далеко за межі XVII ст., однак В.Л. Модзалевський переконливо показав, що саме в цьому регіоні (передусім на території Ніжинського й Чернігівського полків) з'явилися у другій половині XVII ст. перші на Лівобережжі гуті. У монографії подається й каталог гут Чернігівщини, прослідковується їх фінансовий стан, розміри виробництва, широкий зв'язок даного промислу з ринком. Достойнство дослідження полягає також у тому, що воно побудоване переважно на численних архівних матеріалах, які вперше вводяться автором до наукового обігу і, на жаль, згубились уже у вирі часу. Серед головних недоліків монографії О. Оглоблін справедливо зазначає відсутність у ній «історико-економічної перспективи», зв'язку гутництва з іншими галузями промисловості, іншими сторонами народного господарства.⁸

Певний інтерес становить видана дещо раніше (1918 р.) книга Д.І. Дорошенка «Коротенька історія Чернігівщини», яка на сьогодні є єдиною в своєму роді узагальнюючою працею з історії Чернігівщини.⁹ Однак багатогранні процеси й події XVII ст. не знайшли в ній належного відтворення. Та й мета така зовсім не ставилась; адже книга за своїм характером була науково-популярною, призначалася «для освіти народної».

Слід зазначити, що до дослідження історії Чернігівщини (у тому числі й XVII ст.) Д.І. Дорошенко звертався і в своїй подальшій науковій діяльності. Проте деякі її питання він зачіпав лише попутно, оскільки того вимагали підготовлені ним синтетичні праці з історії України.¹⁰

Велику увагу привертає багатотомна монографія М.Є.Слабченка «Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны» (1922-1928 рр.). Вона отримала високу оцінку сучасників. Зокрема після виходу її в світ журнал «Червоний шлях» повідомляв: «Труд проф. Слабченко - первая большая работа в украинской историко-экономической литературе. Обилие фактического материала, цитаты из актов и пр., метод исследования делают ее чрезвычайно ценной в научном отношении...»¹¹

Ця унікальна праця не втратила своєї наукової цінності і до сьогодні. Тут містяться цікаві факти, думки і спостереження вченого щодо соціально-економічної історії окремих регіонів Лівобережної України. Не обминув увагою М.Є. Слабченко і Чернігівщину, яка являла, на його думку, розвинутіший тип господарства у порівнянні з іншими регіонами Лівобережжя.¹² Однак спеціально її історію вчений не розглядає. Крім того, у праці є певні недоліки. Написана вона на основі опублікованих джерел, фактично без використання архівних матеріалів. Але як би там не було, подібні праці, як зазначав П.К. Федоренко, здатні спонукати читача до нового дослідження поставлених питань.¹³

П.К. Федоренко в 20-х роках одним із перших у радянській історіографії звернувся до вивчення історії монастирського господарства в Україні XVII ст. У працях, присвячених проблемі¹⁴, вчений попутно торкається і питань монастирського землеволодіння Чернігівщини в зазначений час. Слід зауважити, що в 20-і роки у вітчизняній історіографії намітились протилежні точки зору щодо питання розмірів монастирського землеволодіння на Лівобережжі. П.К. Федоренко справедливо порушив питання про доцільність подальшого вивчення проблем монастирського господарства, запропонувавши при цьому важливу умову, яку ігнорувало багато дослідників, - обов'язкове залучення архівного матеріалу.¹⁵

Певне відношення до історії Чернігівщини XVII ст. мають праці М.Н. Петровського «Досліди над літописом Самовидця: Нарис історії України XVII - початку XVIII століть» (1930), « 3 матеріалів до історії м. Ніжина» (1932). Але вони носять, скоріше за все, джерелознавчий характер.

Цінні відомості з проблем соціально-економічної і політичної історії Чернігівщини XVII ст. можна почерпнути також із досліджень М.С. Грушевського. (Див., напр.: Істрія України - Руси - К.; Відень, 1922. -Т.8.-Ч.Ш), М. Ткаченка («Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII - XVIII вв. - К., 1931.-Т.І. - В.І.» (Відбитка з книги XXVI «Записок історично-філологічного відділу»)).

Як показують архівні пошуки, у 20-і роки проблеми історії Чернігівщини цікавили В.С.Євфимовського (Див.: Євфимовський В.С. Історичний нарис про містечко Березне (або Березна) Березинського району Чернігівської округи (1926) // НБУ. ІР. - Ф.Х. - Спр. 11605). У цій невеликій за обсягом праці знаходимо лише незначні епізоди з історії краю XVII ст., зокрема, про цехову організацію ремесла, про участь населення містечка в боротьбі проти загарбників під час походу Яна Казимира на Лівобережну Україну.

Про організацію населенням Чернігівщини відсічі польського вторгнення на Лівобережжя в 1663-1664 рр., як і деякі інші проблеми історії Чернігівщини XVII ст., згадується в аналогічній праці Д.О.Кравцова (Див.: Кравцов Д. Минуте й сучасне Глухова. Историко-географічний нарис (1927) // НБУ.ІР. - Ф.Х. - Спр. 11684). Однак ці дослідження носять науково-популярний характер, охоплюють надто вузькі територіальні кордони, їх хронологічний діапазон XVII століттям не обмежується, і проблему комплексного вивчення питань історії Чернігівщини XVII ст. вони, звичайно ж, не вирішують.

У контексті історії Чернігівщини зазначеного періоду слід згадати монографію В.Д.Юркевича «Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за

Б.Хмельницького» (Київ, 1932). «Праця... цінна і потрібна для дальших студій силою свіжого матеріалу і совісною аналітичною препаративною роботою», - таку оцінку давав дослідженню М.С. Грушевський.¹⁶ У ньому розглядаються питання еміграції українського населення, в тому числі і з Чернігівщини (зокрема, чернігівського полку Івана Миколайовича Дзинковського в 1652 р.). Головною причиною еміграції вчений вважав погіршення життя населення, окупованого Річчю Посполитою.

Відомим є дослідження В.О. Мякотіна «Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII вв.» (Прага: Ватага и пламя, 1924. - Т.І. - Вып. 1; 1926. - Т.І. - Вып. 2; 1926. - Т. 1. - Вып.3), видане в еміграції. У ньому автор зупиняється, зокрема, на дуже важливому питанні формування великого землеволодіння в регіоні після Визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Певний науковий інтерес має стаття О.Оглобліна «До історії будницької промисловості за часів Хмельниччини» (Див.: Записки історично-філологічного відділу.- У Києві: 3 друкарні Української Академії Наук, 1927.- Кн.Х (1927). -С.303-310), у якій мова йде головним чином про торгівлю поташем, що виготовлявся на Чернігівщині. Автор висловлює думку про промисловий характер господарства Північного Лівобережжя, тобто Чернігівщини.

Можна вважати, що цим вітчизняна історіографія історії Чернігівщини XVII ст. в 1920-х - на початку 1930-х років і вичерпується. Спеціальних праць з даної проблеми вона, як бачимо, зафіксувала небагато. Певної тематичної направленості досліджень не існувало. Про якусь систему досліджень також говорити не доводиться. По суті, було закладено початок вивчення історії Чернігівщини XVII ст. на принципах марксистсько-ленінського аналізу історичних процесів.

У подальший час теми регіонального характеру часто вважалися неперспективними, недисертабельними, що накладало до певної міри негативний відбиток на їх вивчення й розробку. У різних публікаціях з проблем вітчизняної історії XVII ст. можна було зустріти лише окремі сюжети з проблеми, що розглядається, у контексті загальних подій. Так, наприклад, у працях М. Марченка «Боротьба Росії і Польщі за Україну (1654 - 1664 рр.)» (К., 1941), І.П. Крип'якевича «Богдан Хмельницький» (К., 1954; Львів, 1990), В.І.Легкого «Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648-1654 гг.» (Л., 1959) є цінні відомості з питань боротьби населення Чернігівщини із магнатсько-шляхетськими загарбниками в середині XVII ст. Монографія Ф.П. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» (К., 1959) містить цінну інформацію для визначення місця й ролі в цих зв'язках Чернігівщини.

Цікаве дослідження О.М.Мальцева - вченого, який, на жаль, не встиг до кінця реалізувати свій науковий талант, - «Россия и Белоруссия в середине XVII в.», видане його колегами й друзями після передчасної смерті автора (М., 1974). Тут детально розглядають питання про роль чернігівських козацьких полків під началом І.Н.Золотаренка. Достоїнство книги ще і в тому, що вона підготовлена на широкій джерельній основі, передусім архівних матеріалах, що вперше вводяться до наукового облігу.

Відомі праці К.О.Софроненко «Малороссийский приказ Русского государства второй половины XVII и начала XVIII века: Автореф. дисс. докт. ист. наук» (М., 1952), «Малороссийский приказ Русского государства во второй половине XVII - начале XVIII века» (Вестник Московского университета. - 1957. - № 2), «Малороссийский приказ Русского государства второй половины XVII и начала XVIII века» (М.: Изд-во Московского университета, 1960). У них містяться деякі відомості про постачання Малоросійським приказом ратних людей, які перебували на Чернігівщині, продовольством і грошовою платнею.

Військових подій на Чернігівщині у другій половині XVII ст. торкаються у своїх працях дослідники Савич¹⁷ та Галактіонов¹⁸.

У статті Рябцевича¹⁹ порушується нумізматичний аспект дослідження Чернігівщини в XVII ст.

Різноманітного характеру матеріали, що стосуються проблем соціально-

економічної і політичної історії Чернігівщини XVII ст., знаходимо в циклі публікацій М.П.Ковальського²⁰, Ю.А.Мицика²¹, Г.К.Швидько²². Ці праці, як правило, носять джерелознавчий характер і дають можливість розширення джерельної бази для дослідження зазначених проблем.

Останнім часом значно посилюється інтерес до вивчення історії Чернігівщини XVII ст. Дослідженням охоплюються як соціально-економічні, так і політичні її аспекти. Своєрідним поштовхом до цього послужило, зокрема, проведення історико-красназничих конференцій.

Привертають увагу, наприклад, тези доповідей другої Чернігівської обласної наукової конференції з історичного красназництва (Чернігів-Ніжин, 1988 - Вип. II).

У матеріалах І.М.Шекери «Боротьба населення Чернігово-Сіверщини за возз'єднання з Росією» робиться спроба прослідкувати етапи цієї боротьби, яка точилася протягом тривалого часу. Автор приходять до важливого висновку про те, що Чернігівщина напередодні об'єднання України з Росією в 1654 р. відіграла вирішальну роль в укріпленні всіякого роду російсько-українських зв'язків.

У тезах С.А.Леп'явка «Участь населення Чернігівщини у визвольній боротьбі українського народу в I половині XVII ст.» мова йде про роль регіону в селянсько-козацьких повстаннях першої половини XVII ст.

Штрихи до питання про участь населення Чернігівщини в боротьбі за відбиття нападу Яна Казимира на Лівобережну Україну в другій половині XVII ст. визначені в матеріалах В.С.Степанкова «Боротьба населення Чернігівщини проти польсько-шляхетської агресії наприкінці 1663 - початку 1664 р.».

У тезах «Присяжна книга Ніжинського полку 1654 р. як історичне джерело» Ю.А.Мицик робить спробу аналізу одного із важливих джерел з історії Чернігівщини XVII ст. - Присяжної книги Ніжинського полку 1654 р., визначаючи його значення для вивчення соціально-економічної історії краю. Аналогічний характер мають і матеріали М.П.Ковальського та В.А.Брехуненка «Джерела з історії Чернігівщини в книгах записів Литовської метрики кінця XVI - першої половини XVII ст.».

Однак тези - це надто малі за обсягом публікації і піднятих у них питань не вирішують. Скоріше за все, вони свідчать про важливість цих питань для науки і необхідність їх глибокого вивчення.

Останнім часом з'явилися і солідніші публікації з певних проблем історії Чернігівщини XVII ст. У цьому зв'язку слід назвати, наприклад, статтю В.Ткаченка «Оборона Глухова в 1664 році» (Сіверянський літопис. - 1996. - № 1. - С. 7-15). Проте художній стиль викладу, повна відсутність наукового апарату знижують її науковий рівень. Це стосується й деяких інших праць.

У таких же капітальних дослідженнях, як «Соціально-економічний розвиток Лівобережної України у другій половині XVII ст.» (К., 1986) В.Й.Борисенка, «Богдан Хмельницький» (К., 1995) В.А.Смоля, В.С.Степанкова та інших, як і раніше, з історії Чернігівщини наводяться лише окремі факти в контексті загальноукраїнських подій і процесів.

Окремі сюжети історії Чернігівщини XVII ст. зачіпає польська історіографія. Як правило, у ній висвітлюються деякі фрагменти історії військових подій у регіоні. В цьому плані слід назвати працю «*Historya panowania Jana Kazimierza przez nieznanego autora*». - Т. 2», видану Едуардом Рачинським, що являє собою переважно переклад «*Climacterow*» Веспазіана Коховського.

Книга дає цінні відомості про події на Чернігівщині під час лівобережного походу Яна Казимира в 1663-1664 роках (генеральний штурм Остра, розправа з жителями Малої Дівиці, сутичка Собеського з «ватагою» Скидана біля Сосниці й ін.).

Близькі за змістом також дослідження М.Краєвського «*Dzieje panowania Jana Kazimierza od roku 1656 do jego abdykacyi w roku 1668* - Warszawa, 1846. - Т. II», Т.Корзона «*Dola i niedola Jana Sobieskiego (1629-1674)*. - Krakow, 1898. - Т. I.», Збігнева Вуйцика «*Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*». - Warszawa, 1959».

Автор останнього схильний до невиправданої ідеалізації походу Яна Казимира

на Лівобережну Україну. Помилкові позиції автора щодо оцінки російсько-українських зв'язків періоду, що розглядається.

Початковому етапу російсько-польської війни 1654-1657 рр. присвячена праця Л.Кубалі «Wojna moskiewska r. 1654-1655 // Szkice historyczne. - Krakow, 1910. - Ser. 3».

Окремі сюжети Визвольної війни середини XVII ст. розглядались у монографії Ф.Равіти-Гавронського «Bohdan Chmielnicki. - Lwow, 1906. -Т.І; 1909.-Т.ІІ».

У дослідженні сучасного історика Качмарчика «Bohdan Chmielnicki». - Wroclaw, Warszawa, Krakow, Gdansk, Lodz, 1988», яке, напевно, претендує на всеохоплююче викладення подій, пов'язаних із військовою діяльністю гетьмана, щодо Чернігівщини знаходимо лише згадки про існування тут полків. Крім того, монографія підготовлена в основному на опублікованих джерелах, що значно знижує її наукову новизну.

Загалом історіографія дає певну наукову базу для створення праць узагальнюючого характеру і передусім цінну інформацію, яка дозволяє розширити коло джерел для дослідження історії Чернігівщини XVII ст.

Список основних праць автора з проблем історії Чернігівщини XVII ст.

Пиріг П.В. До питання про хід військових подій на Чернігівщині в початковий період Визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр. // Молодежь и актуальные проблемы исторической науки. Тезисы общественно - политических чтений, посвященных 70-летию комсомола Украины. 7-9 июня 1989 г., г.Черновцы. - К., 1989. - С. 76-77.

Пиріг П.В. До питання про самоуправління в містах Чернігівщини після входження її до складу Речі Посполитої // IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. - К., 1989. - С. 279-280.

Пирог П.В. Сведения о месте Черниговщины в Освободительной войне 1648 - 1654 гг. (после заключения Белоцерковского договора 1651 г.) // Молодь і актуальні проблеми історичної науки. Тези суспільно-політичних читань 29-30 травня 1990 р. м. Київ. - К., 1990. - С. 12-15.

Пиріг П.В. Національний склад полків Чернігівщини в роки Визвольної війни середини XVII ст. // Екологія культури: історія, традиції, сучасність. Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції 11-12 травня 1990 р. - Львів, 1990. - С. 143-144.

Пиріг П.В., Марценюк С.П. До питання про хід військових подій на Північному фронті під час національно-визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр. // Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму і капіталізму. Матеріали Республіканської науково-теоретичної конференції 8-10 січня 1991 р. - К.; Запоріжжя, 1991. - С. 69-70.

Пирог П.В. Сведения о феодальном землевладении на Черниговщине после захвата её Речью Посполитой // Історія України: дослідження та інтерпретації. Тези VI Республіканських суспільно-політичних читань 22-25 травня 1991 р. м. Новгород-Сіверський. - К., 1991. - С.24-26.

Пиріг П.В. До питання про цехову організацію ремесла на Чернігівщині напередодні Визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр. // Питання вітчизняної та зарубіжної історії. - Чернігів, 1991. - С. 20-21.

Пирог П.В., Марценюк С.Ф. Летопись о граде Черниговском: Чернигову 1300 лет. Сб. документов и материалов // Советские архивы. -1991.- № 3. - С. 91.

Пиріг П.В. До питання про Ніжинський полк у роки Визвольної війни українського народу // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Республіканських історичних читань). - К., 1991. - С. 65-71.

Пиріг П.В. Чернігівщина в торгово-економічних зв'язках України з Росією в середині XVII ст. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. - К.: Наукова думка, 1991. - Випуск 25. - С. 43-47.

Пиріг П.В. Релігійний гніт на Чернігівщині і боротьба проти нього напередодні визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр. // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. - Кам'янець-

Подільський, 1991. - С. 339-340.

Пиріг П.В. Вітчизняні історики України: історіографічні нариси. - К., 1991.

Пиріг П.В. Економічні зв'язки Чернігівщини в середині XVII ст. // Український історичний журнал. - 1991. - № 12. - С. 45-50.

Пиріг П.В. Чернігівщина напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. - К.: Вид-во КДПІ, 1992.

Пиріг П.В. Події Визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр. на Чернігівщині (на допомогу вчителям історії). - К.: Вид-во КДПІ, 1992.

Пиріг П.В. Чернігівщина в політичних зв'язках України з Росією в середині XVII ст. // Шляхи розвитку слов'янських народів. Актуальні проблеми історії. Збірник науково-методичних праць. - К., 1992. - Вип. 2-3. - С. 32-44.

Пирог П.В. К вопросу о борьбе населения города Полоцка с унией в первой половине XVII века // Гісторыя і архелогія Полацка і Полацкай зямлі (Навуковая канферэнцыя, прысвечаная 1130-годзю Полацка).-Полацк, 1992. -С. 49-50.

Пиріг П.В. Надання Чернігову Магдебурзького права // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. - Чернігів, 1992. - Частина 3. Секція суспільно-політичних та гуманітарних наук. - С. 104-105.

Пиріг П.В. До питання про монастирське землеволодіння на Чернігівщині напередодні Визвольної війни українського народу // 1000 років Чернігівської єпархії. Тези доповідей церковно-історичної конференції (Чернігів, 22-24 вересня 1992 р.) - Чернігів, 1992. - С. 78-80.

Пиріг П.В. Деякі проблеми історії Чернігівщини в науковій спадщині М.І.Костомарова // Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації. Науково-практична конференція, присвячена 175 річниці з дня народження Миколи Костомарова (Рівне, 13-14 травня 1992 р.) - Рівне, 1992. - С. 16-118.

Пиріг П.В. З історії національно-визвольного руху на Чернігівщині в середині XVII ст. // Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.). Тези доповідей. - К.; Миколаїв, 1992. - Частина II. - С. 73-74.

Пиріг П.В. Чернігівщина у Визвольній війні українського народу 1648 - 1654 рр. - К.: НМК ВО, 1993.

Пиріг П.В. Надання місту Стародубу Магдебурзького права // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (Історія і сучасність). Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7-9 квітня 1993 р.). - Рівне, 1993. - С. 26-28.

Пиріг П.В., Цибульський В.І. Справи магістрату Ніжина за 1651-1657 рр. - важливе джерело з історії міста середини XVII століття // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (Історія і сучасність). Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7-9 квітня 1993 р.). - Рівне, 1993. - С. 105-106.

Пиріг П.В. З історії торгівлі у другій половині XVII століття // Україна - Греція: історія та сучасність. Тези міжнародної наукової конференції (м. Київ, 29-30 вересня 1993 р.). - К., 1993. - С. 112-114.

Пиріг П.В. «Реєстр Війська Запорізького» - важлива писемна пам'ятка XVII століття (Регіональний аспект дослідження) // Тези доповідей науково-практичної конференції «Писемні пам'ятки східнослов'янськими мовами XI -XVIII ст.» - К.; Слов'янськ, 1993. - С. 52-54.

Пиріг П.В. До питання про Чернігівське воєводство // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. - Чернігів, 1993. - Випуск II. - С 13-15.

Пиріг П.В. Берестечко і визвольна боротьба на Чернігівщині у 1651 році // Берестецька битва в історії України. Тези четвертої республіканської науково-практичної конференції. - Рівне, 1993. - С. 26-28.

Пирог П.В. Белорусско-украинские связи в середине XVII в. // Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў «Гістарычная навука і гістарычная адукацыя у Республіцы Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы). - Мінск, 3-5 лютага 1993 г.:

Тезиси докладаў і паведамленняў. - Мінск: Інстытут гісторыі АН Беларусі, 1993. - Частка I. - С. 79-81.

Піріг П.В. Переселенський рух на Чернігівщині в середині XVII ст. // Історія народного господарства та економічної думки України. Міжвідомчий збірник наукових праць. - К.: Наукова думка, 1994. - Вип. 26-27. - С. 140-146.

Піріг П.В., Сушко А.І. Україна і Білорусія: із історії зв'язків під час визвольної війни середини XVII століття // Південь України і складання української державності: історія і сучасність. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 26-27 травня 1994 р. м. Одеса. - Одеса, 1994. - Частина 2. Секції 3, 4, 5. - С. 159-162.

Піріг П.В. Військові події на Чернігівщині в 1663-1664 роках // Берестецька битва в історії України. Матеріали і тези п'ятої науково-теоретичної конференції 2 липня 1994 року. - Рівне, 1994. - С. 22-23.

Піріг П.В. Політико-адміністративний устрій Чернігівщини середини XVII ст. // Київська Старовина. - 1994. - № 4. - С. 71-75.

Піріг П.В. Чернігівщина і Слобожанщина: із історії зв'язків у середині XVII століття // Матеріали Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. - Суми, 1994. - Частина I. - Історія. - С. 50-54.

Піріг П.В. Пам'ятники Богдану Хмельницькому на Чернігівщині // Регіональна науково-практична конференція «Історико-культурна спадщина Середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму» (19-20 квітня 1994 р. м. Черкаси). Тези доповідей і повідомлень. - К.; Черкаси, 1994. - С. 94-96.

Піріг П.В. Проблеми торгівлі Чернігівщини другої половини XVII століття в науковій спадщині М.Є.Слабченка // Академік Михайло Єлисейович Слабченко. Наукова спадщина і життєвий шлях. Збірник статей. - Одеса, 1995. - С. 69-75.

Піріг П.В. Із хроніки кримінальних подій Ніжина (За матеріалами справ магістрату 1651-1657 рр.) // Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність» (Матеріали пленарного і секційних засідань). - К.: Рідний край, 1995. - Частина I. - С. 170-171.

Піріг П.В. Універсали українських гетьманів місту Ніжину - важливе джерело з історії торгових відносин Чернігівщини другої половини XVII століття // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. - Чернігів, 1995. - С. 155-156.

Піріг П.В. Справи магістрату Ніжина за 1651-1657 роки - важливе джерело для вивчення соціального становища міста середини XVII століття // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. - Чернігів, 1995. - С. 157-158.

Пірог П.В. Взаимопомощь украинского и белорусского народов во время Освободительной войны середины XVII в. // Региональная конференция «Гістарычныя лесы Верхняга Падняпроўя». - Магілеў, 1995. - Частка II (гісторыя). - С. 48-52.

Піріг П.В. До історії полку Івана Дзинковського // Богдан Хмельницький і його доба. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю з дня народження Великого Гетьмана 24-25 жовтня 1995 р. - К., 1996. - С. 252-257.

Піріг П.В. З історії ярмаркової торгівлі на Чернігівщині в другій половині XVII ст. // Історія та культура Лівобережжя України. Матеріали міжнародної конференції, травень 1996. - К.; Ніжин, 1997. - С. 31-34.

Піріг П.В., Слабченко М.Є. про торгівлю Чернігівщини в другій половині XVII ст. // Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Берестецька битва в історії України». - Рівне - Пляшева, 1996. - С. 132-134.

Піріг П.В. Джерела з історії Чернігівщини XVII ст. (у фондах Інституту рукопису НБУВ) // Наукові праці НБУВ. Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. - К., 1998. - Випуск 1. - С. 146-148.

Піріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини у другій половині XVII ст. - К., 1998.

Піріг П. Торговля спиртними напоями на Чернігівщині в другій половині XVII століття // Сіверянський літопис. - 1999. - № 3. - С. 160-163.

Піріг П. Політико-адміністративний устрій Чернігівщини за польської доби (1618 - 1648 рр.) // Сіверянський літопис. - 1999. - № 4. - С. 9-19.

Піріг П. Лівобережний похід Яна Казимира (1663-1664 рр.) // Сіверянський літопис. - 1999. - № 5. - С. 15-24.

Піріг П. Цехова організація ремесла на Чернігівщині в другій половині XVII століття // Київська Старовина. - 1999. - № 5. - С. 155-163.

Піріг П. Чернігівщина у боротьбі з Річчю Посполитою в 1654-1655 рр. // Сіверянський літопис. - 2000. - № 1. - С. 11-15.

Піріг П. Шляхта Чернігівщини в другій половині XVII століття // Київська Старовина. - 2000. - № 2. - С. 143-145.

Піріг П.В., Горкава Л. Крону майбутнього формує коріння історії // Сіверянський літопис. - 2000. - № 5. - С. 155-156.

Піріг П.В. З історії землеволодіння на Чернігівщині в другій половині XVII століття // Український селянин. Праці науково-дослідного інституту селянства. - 2001. - Випуск 3. - С. 106-110.

Пирог П.В. Чениговщина в торгових зв'язках України, Росії і Белорусії во второй половине XVII века // Матеріали IV Сумської історико-краєзнавчої конференції, 14-15 грудня 2001 року. - Суми, 2001.

Піріг П.В. Лісові промисли Чернігівщини в другій половині XVII ст. // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. Матеріали науково-методичного семінару. - Чернігів, 2001. - Випуск другий. - С. 14-20.

Піріг П.В. Російські воеводи на Чернігівщині в другій половині XVII ст. // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. Матеріали науково-методичного семінару. - Чернігів, 2001. - Випуск другий. - С. 21-28.

Піріг П. Цивільні і кримінальні справи Ніжинського магістрату 1651-1657 рр. // Сіверянський літопис. - 2001. - № 4. - С. 26-35.

Піріг П. Протоколи Ніжинського магістрату 1659 і 1674 рр. // Сіверянський літопис. - 2002. - № 2. - С. 32-42.

Піріг П.В. Гетьман Петро Дорошенко і Лівобережна Україна // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. Матеріали науково-методичного семінару. - Чернігів, 2002. - Випуск третій. - С. 118-126.

Піріг П.В., Марценюк С.П. Історія Чернігівщини в творах М.С. Грушевського. Методичні рекомендації для вчителів історії. - Чернігів, 2002.

Пирог П.В. Гетман Петр Дорошенко и Левобережная Украина (в помощь студентам, преподавателям, учителям истории). - Чернигов, 2002.

Піріг П. Джерела Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) про млинарство на Чернігівщині в другій половині XVII століття // Сіверянський літопис. - 2002. - №4. - С. 24-28.

Піріг П. З історії Чернігівського наукового товариства // Сіверянський літопис. - 2002. - № 5. - С. 49-50.

Пирог П.В. К вопросу о русских воеводах на Украине во второй половине XVII века // Отечественная история. - 2003. - № 2. - С. 162-168.

Піріг П.В. Гетьман Іван Виговський і Чернігівщина // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. Матеріали науково-методичного семінару. - Чернігів, 2003. - Випуск четвертий. - С. 86-94.

Пирог П.В. Гетманы Иван Выговский, Юрий Хмельницкий и Левобережная Украина (в помощь студентам, преподавателям, учителям истории). - Чернигов, 2003.

Джерела та література:

1. Дашкевич Я. Полково - сотенний лад XVII - XVIII століть на Україні - штучна « біла пляма » // Пам'ятки України. - 1990. - № 1. - С. 6.

Балабушевич Т.А. До питання про публікацію джерел з соціально-економічної історії малодосліджених регіонів України // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. - К., 1998.

Десять документів до історії Стародубщини і Стародубського полку XVII-XVIII ст. (Підготовка до друку і передмова Ю. Мищика) // Сіверянський літопис. - 1996. - № 1. - С. 103-109.

Мищик Ю. Історія українського козацтва: актуальні проблеми досліджень // Київська Старовина.

- 1992. - № 3. - С. 6.

Репина Л.П. Локальные исследования и национальная история: проблема синтеза // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. - М.: Наука, 1989. - Выпуск I. - С. 148-158.

2. Див.: Бутич І. Олександр Лазаревський // Олександр Матвійович Лазаревський. 1834-1902. Матеріали до бібліографії. - К., 1994. - С.15.

3. Владимирский-Буданов М. Передвижение южнорусского населения в эпоху Богдана Хмельницкого // Киевская старина. - 1888. - Т. XXII. - С. 79-116.

4. Кулиш П.А. Отпадение Малороссии от Польши (1340-1654). - М.: Университетская типография, 1888. - Т. II; 1889. - Т. III.

5. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Інститут рукописів. - Ф.Х. - Спр. 12112. Пиріг П. З історії Чернігівського наукового товариства // Сіверянський літопис. - 2002. - № 5. - С. 49-50.

6. Див.: Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв СМ. М.С. Грушевський і academia. Ідея, змагання, діяльність. - К.: Інститут Української археографії, 1993. - С. 185.

7. Оглоблін О. Вадим Модзалевський. Гути на Чернігівщині (Monumenta et fontes artis ukrainicae. Fontes, v. I). У Києві, 1926. У.А.Н. Стор. 191 // Записки історично-філологічного відділу. - У Києві: 3 друкарні Української Академії Наук, 1927. - С. 369-375.

8. Там само. - С. 374.

9. Див.: Коваленко О.Б., Дорошенко Д.І. як історик Чернігівщини // Питання вітчизняної та зарубіжної історії. - Чернігів, 1991. - С. 44-45.

10. Дорошенко Д. Нарис історії України. - К.: Глобус, 1992. - Т. II (Від половини XVII століття).

11. Див.: Слабченко М.Е. Организация хозяйства Украины от Хмельничины до мировой войны. - Часть первая. Хозяйство Гетманщины в XVII-XVIII столетиях. - Том четвертый. Состав и управление государственным хозяйством Гетманщины XVII - XVIII вв. - Государственное издательство Украины, 1925. - С. 331.

12. Там само. - С. 15.

13. Федоренко П. Завдання вивчення монастирського господарства (Робочий план і огляд архівного матеріалу) // Студії з історії України науково-дослідчої кафедри історії України в Києві. - Державне видавництво України, 1929. - Т. II. - С. 5.

14. Див.: Там само.

Федоренко П. З історії монастирського господарства на Лівобережжі XVII - XVIII ст. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. - К.; 1927. - Кн. II. - С. 103-170.

15. Федоренко П. Завдання... - С. 5-6.

16. Див.: Федущак І. Учень і соратник Михайла Грушевського // Київська Старовина. - 1994. - № 1. - С 90.

17. Савич А.А. Борьба за Белоруссию и Украину в 1654-1667 годах // Ученые записки МГПИ имени Потемкина. - М, 1947. - Т.2. - Вып. 2. - С. 79-139.

18. Галактионов И.В. Из истории русско-польского сближения в 50-60-х годах XVII века (Андрусовское перемирие 1667 года). - Издательство Саратовского ун-та, 1960.

19. Рябцевич В.Н. Монетные клады XVII и первой четверти XVIII в. на территории Чернигово-Северской земли и Восточной Белоруссии // Нумизматика и сфрагистика. - Киев: Изд-во АН УССР, 1963. - Вып. I. - С. 173-174.

20. Ковальский Н.П. Источниковедение истории украинско-русских связей (XVI - первая половина XVII в.): Учеб. пособие. - Днепропетровск: ДГУ, 1985.

Ковальский Н.П. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI - первая половина XVII века): Структура источниковой базы. - Днепропетровск, 1982.

Ковальский Н.П., Мыщук Ю.А. Анализ архивных источников по истории Украины XVI-XVII вв. - Днепропетровск: ДГУ, 1984.

Ковальский Н.П., Мыщук Ю.А. Анализ отечественных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. - Днепропетровск: ДГУ, 1986 и др.

21. Мыщук Ю.А. Немецкая печатная реляция 1649 г. об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. // Вопросы германской истории. Историографические проблемы германской истории в новое и новейшее время. - Днепропетровск: ДГУ, 1980. - Выпуск 8. - С. 135-153.

Мыщук Ю.А. Анализ источников по истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. - Днепропетровск: ДГУ, 1983.

Мыщук Ю.А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 годов. - Днепропетровск, 1988 и др.

22. Швидько А.К. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI - XVIII вв. Учебное пособие. - Днепропетровск: ДГУ, 1979.

Швидько А.К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины: Учебное пособие. - Днепропетровск, 1985.

Швидько А.К. Социально-экономическое развитие Украины в XIV - середине XVIII века: Учебное пособие. - Днепропетровск, 1988 и др.